

LADIJSKE POLENE V KOPRSKEM IN PIRANSKEM MUZEJU

Duška ŽITKO

kustos, Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, 66330 Piran, Cankarjevo nabrežje 3, SLO
conservatore, Museo del mare "Sergej Mašera", 66330 Pirano, Riva Cankar 3, SLO

IZVLEČEK

Med izjemno dragocene pomorske starine poleg mnogih predmetov, instrumentov in umetnin z odsluženih ladij sodijo tudi ladijske polene. Polene so lesene skulpture, ki so nekdaj krasile premce oz. ladijske kljune vseh tipov lesenih ladij od preprostih ribiških čolnov do tovornih, bojnih ter piratskih ladij.

Pojav okraševanja ladijskih kljunov z različnimi figurami je prisoten skozi tisočletna obdobja razvoja ladij in se je predvsem v severnoevropskih deželah ter Franciji in Angliji ohranil do danes, čeprav je izgubil prvotni mistični oz. religiozni pomen velikokrat povezan tudi s praznoverjem in tradicijo ter ohranil predvsem estetsko funkcijo.

Na južnem Primorskem je ohranjenih le sedem polen, ki pričajo o veliki umetniški tradiciji in bogatem rokodelskem znanju. Nekateri primerki zaradi velike ekspresivne moči celo prekašajo najlepše evropske polene.

Morje, neskončno veliko, včasih čarobno privlačno, mirno, včasih preteče in besneče, je od nekdaj vplivalo na domišljijo. Ni čudno, da si je človek, predvsem zato, ker si ni znal razložiti nastanka in pomena morja, na mnoga vprašanja odgovarjal z mistiko, ki je morje povzdignila na mesto božanstva. Tako je nastal kult morja, ki je zrasel iz primarnega strahu pred neznanim in neobvladljivim elementom in se zatem prerodil v občudovanje.

Stare civilizacije od Kitajske do Babilona, Grčije in Rima so verjele, da je njihova domovina v središču sveta, ki ga obkroža voda - Okeanos (v sanskrtu beseda "acayanas" pomeni "to, kar nas obkroža"). Zato so že stari Grki bogu morja Pozejdonu in Rimljani svojemu Neptunu gradili veličastne templje in ju slavili. Prav tako sta grška Afrodita in rimska Venera, boginji ljubezni, plodnosti, lepote in vegetacije, rojeni iz morske pene.

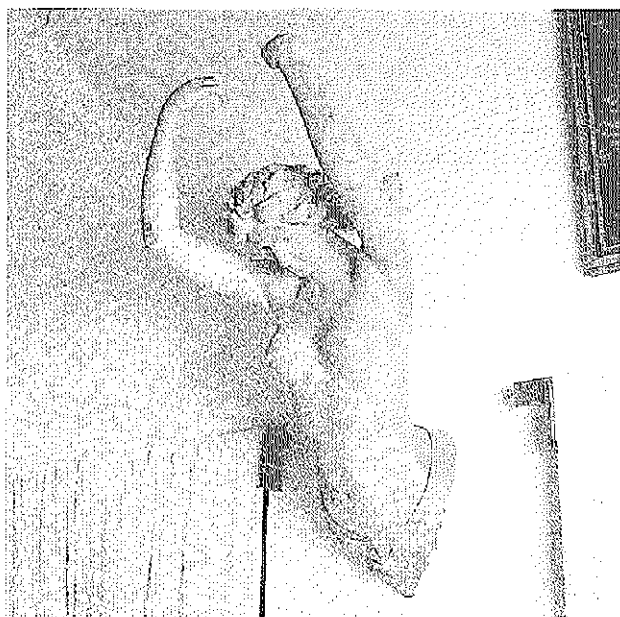
Kult morja v spremenjeni obliki in z novim pomenom obstaja še danes. Sledove ljudskih verovanj, ki so povezana s kultom morja, najdemo pri mnogih razvitih narodih in pri primitivnih ljudstvih. Morje je zanje veliko in strašno božanstvo, s katerim je potrebno gojiti prijateljstvo in ga radostiti z žrtvami.

Tudi ideja o izganjanju zlih duhov iz morja, s krašenjem ladijskih kljunov s simboli in figurami je prisotna v vseh kulturah od vzhoda do zahoda od najstarejših časov pomorstva dalje. Porojena je iz antropoloških pojmovanj primitivnih ljudstev kot način so-

očanja z neznano naravo oziroma morjem. Razvila se je v cele nize upodobitev, v katerih se izraža bogastvo idej, prepletenih z religioznostjo, praznoverjem in tradicijo. Poleg okraševanja krme z različnimi bogatimi rezbarijami oz. reliefi je prav okraševanje pramcev oz. ladijskih kljunov z različnimi figurami znano skozi tisočletna obdobja razvoja ladij. Po mnenju pomorskih arheologov in zgodovinarjev pomorstva se je običaj postavljanja lesenih skulptur na ladijskih kljunih razvil iz normanskih zmajev in kač, kakršne so upodabljali Vikingi, ki so zelo zgodaj razvili odlično ladjedelstvo.

Izraz LADIJSKA POLENA je sicer mlajši in izvira iz francoske besede LA POULAINÉ, ki pomeni ladijski kljun. Enak izraz LA POLENA se uporablja tudi v italijanskem jeziku, medtem ko nemščina imenuje poleno GALIONSFIGUR, angleščina pa FIGUREHEAD. Na Hrvaškem uporabljajo izraz PULENA, le v Dubrovniku in okolici ji pravijo BESTION, na otoku Hvaru, kjer je figura največkrat predstavljala neko divjo žival oz. zver, pa ZVIR.

Do nekakšega novoveškega razcveta krašenja ladijskih kljunov je prišlo v 19. stoletju, v t.i. zlati dobi jadrnic, pred pojavom parnih in železnih ladij. Tedaj so imele ladijske polene poseben pomen. Izdelovali so jih vešči rezbarji in velikokrat so bile tudi pozlačene ali pobarvane. V vseh pomorskih muzejih po svetu ter zasebnih zbirkah je ohranjenih največ polen prav iz tega obdobja. Njihova kvaliteta je različna in niha od

Nereida, les, v. 135 cm, Pokrajinski muzej Koper.

dobrih rokodelskih oz. obrtnih izdelkov in čudovitih primerkov ljudske umetnosti do pravih umetniških del z dovršeno umetniško formo in visoko umetniško vrednostjo.

Polene oz. skulpture na pramcih ladij so bile največkrat zastrašujoče morske pošasti, ki naj bi pomagale bodisi pridobiti simpatijo božanstva, ki ni bilo zmeraj naklonjeno, ali pa ga ukrotiti, prestrašiti in pregnati. Take polene so krasile ladijske kljune raznih tipov vojaskih in tovornih ladij, piratskih ladij ter večjih in tudi manjših ribiških bark in čolnov.

Na večjih in prestižnejših ladjah so polene upodabljale lastnike ladij ali kapitane pa like iz bogate pomorske mitologije ter ženske figure kot personifikacije raznih zgodovinskih dogodkov, naravnih pojavov ipd. Pogosto so simbolizirale oz. ilustrirale ime ladje ali pa imele obliko grba, orožja in kakega drugega predmeta, ki se je nanašal na namenitost ladje, njeno ime ali njenega lastnika.

Ladijske polene so bile običajno simbol zanosa in domišljije in so označevale karakteristične lastnosti plovila ter posebnosti mističnih ter verskih nagnjenj ljudi na ladji.

Pogosto so bile tudi odraz praznoverja ladijskih posadk in ljudstev. Pomorci in ribiči so verjeli, da jih bo polena na kljumu njihove ladje varovala pred naravnimi nesrečami, npr. slabim vremenom, tokovi, čermi ipd in neznanimi nadnaravnimi silami, ki so se jih bali. Znano je, da je posadka skrbno varovala svojo poleno in jo celo ob slabem vremenu zaščitila, saj bi poškodovana skulptura prinesla nesrečo vseh posadki. Tudi če bi ladijsko poleno zažgali ali jo uporabili za kurjavo, bi to prineslo veliko nesrečo.

Misteriozni značaj polen je vplival na kapitana osebno in bil direktno povezan s srečo njegove ladje, posadke, njegovo lastno srečo in usodo.

Znano je, da imata popolnoma enaki ladji svoje povsem specifične lastnosti. Vsaka se na morju povsem drugače odziva, čeprav sta povsem enako grajeni in opremljeni. Ker se zdi, da imata vsaka svojo voljo, so bili pomorci oz. mornarji od nekdaj prepričani, da so ladje "živa bitja" s svojim lastnim značajem. Zelo pomembno in usodno je bilo izbiranje imena ladje, se pomembnejšo magično moč pa je imela polena na kljumu, ki je ladjo vodila in ji na širnem morju kazala pot. (Analogija ladje z narisanimi očmi z ribo ali človekom, ki plava, je zelo očitna.)

Izčrpen pregled najslavnejših in najlepših ladijskih polen skozi dolga tisočletja pomorstva je prikazan v knjigi Giancarla Coste, *Gli angeli di legno*. Med barvnimi fotografijami polen, ki so razvrščene kronološko in ikonografsko, najdemo številne analogije s polenami, ki jih hrani na Slovenski obali Pomorski muzej "Sergej Mašera" v Piranu in Pokrajinski muzej v Kopru. Primerki naših, žal maloštevilnih polen v ničemer ne zaostajajo za predstavljenimi v knjigi, nasprotno, nekatere so celo lepše.

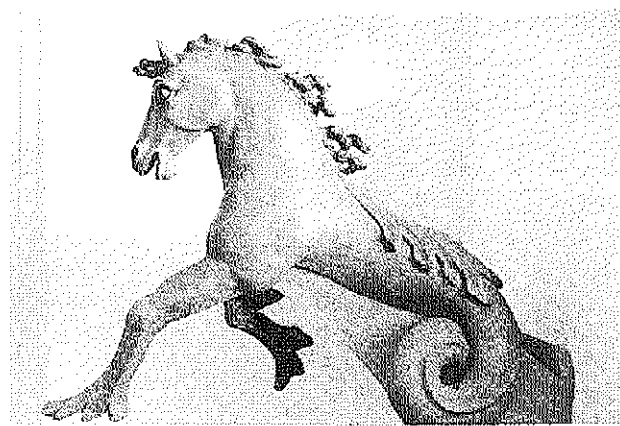

Meduza, pozlačen les (90 x 60 x 45 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 1. Foto Dušan Podgornik.

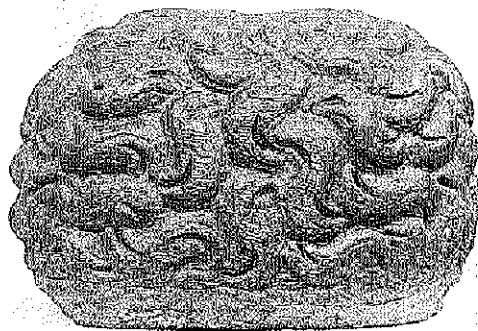
Najlepša polena, ki je nekoč krasila veliko koprsko jadnico, danes vabi in spremlja obiskovalce koprškega muzeja po monumentalnem baročnem stopnišču v dvorano prvega nadstropja. Zelo dobro ohranjena skulptura iz začetka 19. stoletja spada v sklop tedaj zelo razširjenih polen v obliki golih ženskih figur, največkrat alegorij ali personifikacij boginj in mitoloških osebnosti. "Obdobje golega" ali "l'era del nudo" je bilo kratkotrajno, čeprav so bile razkrite ženske prsi že v 18. stoletju zelo pogosto upodobljene. Popolnoma gola, največkrat ženska dopasna figura brez draperije je prevzela marsikaterega ladjarja in naročnika ladje v 19. stoletju, čeprav si je z izborom takega motiva nakopal nemalo težav pri župniku, ki je vsekakor moral ladjo krstiti.

Koprška deklica - Nereida je neobarvana lesena skulptura monumentalnih dimenzij; visoka je 135 cm. Njena nekoliko povešena glava z razmišljenimi kodri in komaj opaznim nasmeškom na ustih ima ekspresivni izraz. Mehko zaobljene linije polnih prsi in telesa se na bokih zaključujejo s širšim pasom z okroglo zaponko. Roki sta vzdignjeni nad glavo, dlani pa sta obrnjeni nazaj. Polena je izjemno dobro obrtniško delo, ki ima zaradi ravnovesja med funkcijo in estetiko tudi umetniško vrednost.

Drugi primer ladijske polene v obliki popolnoma pozlačenega ženskega poprsja (90 x 60 x 45 cm) se nahaja v Pomorskem muzeju v Piranu. Podobnih doprsnih upodobitev je bilo predvsem v 19. stoletju zelo veliko. Herma, ki je krasila koprsko jadnico "Corriere d'Egitto", je bila last kapitana Nazaria Zetta in je datirana v začetek 19. stoletja. Ženska z dolgimi, do ramen segajočimi lasmi, grozo izražajočim pogledom in okoli vratu pod grlom zavozlanima kačama je mitološki lik Meduze, ogrnjene v mehko padajočo tuniko, ki pokriva močno žensko oprsje. Močna ekspresivnost polene je rezultat izraza obraza in svetleče pozlate.

Morski konj, obarvan les (110 x 146 x 58 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 2. Foto Peter Čerče.

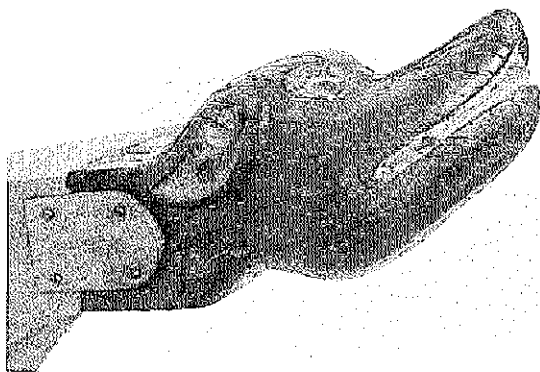

Skodrana glava, les (52 x 35 x 35 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 173. Foto Dušan Podgornik.

Polena največjih dimenzij (110 x 146 x 58 cm), razstavljena v Pomorskem muzeju v Piranu, predstavlja morskega konja. Tudi ta zamolklo zeleno-rjavo obarvana skulptura je v 19. stoletju krasila ladijski kljun večje koprške jadnice. Muzeju v Kopru, kjer je bila do leta 1956, jo je podaril gospod Antonio Fonda-Savio iz Trsta. Mitološko bitje, ki ima glavo in grivo podobno konjski, zadnji del trupa pa kot morski konjček, ni osamljen primer motiva polene. Več podobnih primerov se nahaja v pomorskih muzejih po Evropi, najsorodnejši tip podobnega konjčka pa je razstavljen v Pomorskem muzeju v Hamburgu.

Za vse opisane polene, od konjčka do herme in gole morske deklice oz. sirene iz Kopra, sta kljub podobnosti s primerki polen iz evropskih pomorskih muzejev značilna velika izrazna moč in dobro obvladanje anatomije, kar je gotovo posledica beneške rokodelske in umetniške tradicije, ki je bila prisotna v naših krajih. Razumljivo je, da so kvalitetne beneške in staroavstrijske ladijske polene pritegnile zbiralce pomorskih starin. Znano je, da je bil Puljski muzej eden izmed prvih oz. najstarejših in zelo bogatih pomorskih muzejev v Evropi. V njem so hranili in razstavljali dragocene eksponate, med drugim tudi veliko število ladijskih polen. V času Avstro-Ogrske je obstajalo pravilo, da so, ko je ladja odslužila, vse umetniske predmete, instrumente ipd. izročili muzeju. Že med prvo svetovno vojno, in še kasneje, so inventarizirani eksponati iz Puljskega muzeja izginili, ljudje v mestu pa o tem malo vedo, saj je bil muzej namenjen le višjim oficirjem, uglednim turistom in kronanim glavam.

Pomorski muzej v Piranu hrani tudi zanimivo ladijsko poleno v obliki skodrane glave (52 x 35 x 35 cm). Skulptura lepo izrezljanih lasnih kodrov je verjetno krasila trabakolo, saj se enaka polena, ki naj bi bila nekoč na ladijskem kljunu stare beneške trabakole, nahaja v pomorskem muzeju v Benetkah. Piranska polena je žal

Morska pošast, les (35 x 20 x 20 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 5. Foto Dušan Podgornik.

precej poškodovana, saj so jo, potem ko je odslužila, uporabljali kot tnalno za sekanje drv.

Najpreproščja ladijska polena iz zbirke polen Pomorskega muzeja v Piranu ima obliko morske pošasti (35 x 20 x 20 cm). Take polene so bile običajno na manjših ribarskih in tovornih ladjah in čolnih. Mitološki izraz poudarja kombinacija živalskih potez različnih živali, združenih v enem liku. Za vse tovrstne figure in za to poleno so značilna velika usta in izrazito poudarjene oči. Takih pošasti seveda ni mogoče primerjati z mnogo strašnejšimi z vikinških ali raznih bojnih in piratskih ladij.

Vizualno najstarejša polena predstavlja celopostavno žensko figuro (73 x 30 x 20 cm). Toga vzravnana drža telesa in skopo modelirana draperija v obliki spodaj razširjenega trikotnika nam ponujata vtis svetniškega lika, morda sv. Marije - zaščitnice mornarjev. Ker je polena izrazit primer ljudske umetne obrti, je prav tako možno, da je upodobljena mlada žena, morda lastnica ali soproga lastnika plovila, za katero je bila polena izdelana. Ne glede na slabo stanje močno načetega, neobarvanega lesa, nastanek ladijske polene težko datiramo pred 19. stoletjem.

Zadnja ladijska polena iz zbirke Pomorskega muzeja v Piranu je soha Nereide (60 x 18 x 13 cm). Mala, vitka plastika žene, z nad tilnikom sklenjenima rokama in golim telesom, okrog bokov ovitim v draperijo, se v spodnjem delu zaključuje z voluto. Ta v Piranu odkupljena polena je v 19. stoletju pa morda še v začetku 20. stoletja krasila neko piransko ladjo.

Identifikacija ladijskih polen je zelo težka, če se ni ohranila nobena risba, slika ali nacrt ladje. Včasih polena predstavlja ime ladje in je identifikacija zato možna, lahko pa polena nima zveze z imenom ladje ali pa je novi lastnik plovilo ne glede na poleno celo preimenoval, zato so sledi še bolj zabrisane.

Žal za vseh sedem na Slovenski obali ohranjenih primerkov polen ne poznamo historijata. Le za nekatere vemo, katere ladje so krasile in kdo so bili njihovi lastniki. Prav tako ni znano, kje so bile izdelane. Sklepamo, da so nastale v rezbarskih delavnicah, kjer so jih večji rezbarji izdelovali po obstoječih predlogah ali po zamislih naročnikov. V ladjedelnicah ali v njihovi bližini so obstajale mizarske in rezbarske delavnice, ki so se ukvarjale tudi z izdelovanjem lesene ladijske opreme, okrasja in polen. V Piranu je v osemdesetih letih 19. stoletja delovala mizarska, rezbarska in pozlatarska delavnica, ki jo je vodil G. B. Zarotti. Družinska obrt Zarottijev je tedaj imela vsaj šestdesetletno tradicijo, njihova dejavnost pa je poleg rezbarstva in pozlatarstva obsegala tudi umetelno rezbarstvo in strugarstvo ter izdelovanje cerkvene opreme; zato lahko sklepamo, da po vsej verjetnosti tudi ladijsko opremo. Sicer pa se je v drugi polovici 19. stoletja z mizarsko dejavnostjo v Piranu ukvarjalo kar petnajst uradno registriranih mojstrov in vsaj nekateri so nedvomno izdelovali tudi ladijsko opremo. Podobno je bilo tudi v Izoli in v Kopru.

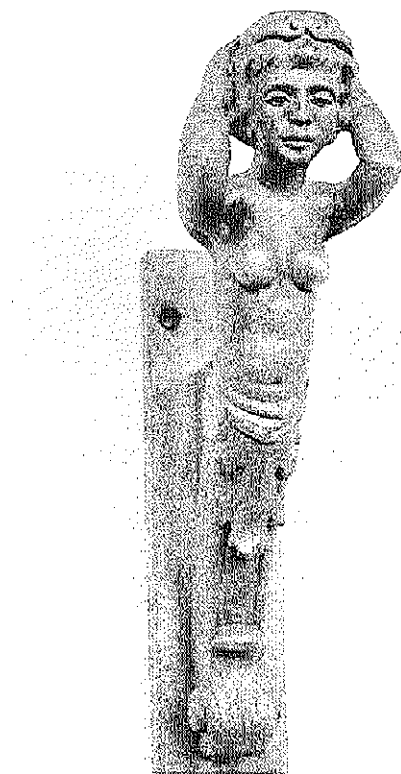
Glede na sorodno kulturno tradicijo, slonečo predvsem na grški in rimski mitologiji ter katoliški veri, so si vse polene v evropskih pomorskih muzejih in privatnih zbirkah motivno zelo podobne. Tudi naše polene sodijo v sklop najbolj znanih mitoloških upodobitev.

Sv. Marija, les (73 x 30 x 20 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 4. Foto Dušan Podgornik.

Tradicionalno okraševanje ladijskih kljunov in izdelovanje ladijskih polen se je v večini dežel ohranilo do današnjega časa; močnejše kot pri nas in v dezelah Sredozemlja je prisotno v severnoevropskih dezelah ter v Franciji in Angliji in ima povsod predvsem estetski pomen.

Glede na veliko pomorsko in ribiško tradicijo naših krajev bi pričakovali veliko večje število ohranjenih pomorskih starin. Ne glede na nizko število ladijskih polen, hranjenih in razstavljenih v Pomorskem muzeju v Piranu in v Pokrajinskem muzeju v Kopru, so le-te prave rezbarske mojstrovine, ki pričajo o veliki umetniški tradiciji in bogatem rokodelskem znanju. Po ekspresivni moči in umetniškem vtisu pa nekatere celo prekašajo najlepše evropske primerke.

Nereida, les (60 x 18 x 13 cm), Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, inv. št. U. k. 3. Foto Dušan Podgornik.

RIASSUNTO

Tra le preziose antichità marittime, oltre a numerosi oggetti, strumenti e opere d'arte appartenenti alle navi andate in disuso, rientrano anche le polene. Si tratta di sculture lignee che un tempo ornavano l'estremità prodiera delle navi, ovvero il tagliamare di tutte le imbarcazioni in legno, dalle semplici barche di pescatori alle navi da trasporto, da guerra e corsare.

L'uso plurimillenario di ornare l'estremità prodiera delle navi con figure di vario tipo si è conservato fino ad oggi soprattutto nei paesi nord - europei nonché in Francia e Inghilterra, benché abbia perduto la primitiva importanza mistica, ovvero religiosa, spesso legata alla superstizione e alla tradizione, ed ha mantenuto soprattutto una funzione estetica.

Nel Litorale meridionale sono conservate solo sette polene, che testimoniano una grande tradizione artistica ed un ricco retaggio artigianale. Alcuni esemplari, per la loro grande forza espressiva, superano le più belle polene europee.

LITERATURA

1. **Annuario Marittimo** per l'anno 1891, Compilato per cura dell' I. R. governo marittimo in Trieste, Trieste, 1891, str. XLV.
2. **Aymar Brandt**, A pictural treasury of the Marine museums of the world, New York, 1967.
3. **Casson Lionel**, Ships and Seamanship in the Ancient World, Princeton, New Jersey, 1971.
4. **Costa Giancarlo**, Gli angeli di legno, Il libro completo delle polene, Mursia, Milano, 1980.
5. **Dietrich - Naglič**, Ladje - morja - pristanišča, Ljubljana, 1967.
6. **Gerolami Giovanni**, Cantieri riuniti dell'Adriatico origini e sviluppo 1857-1907-1957, Trieste, 1957.
7. **Grakalić Marijan**, Prvi pomorski muzej na svijetu, Pomorstvo, Rijeka, 1965, str. 289, 190.
8. **Inventario** degli oggetti d'arte d'Italia. Provincia di Pola, La libreria dello stato 1935, str. 73, 74.
9. **Kemp Peter**, Storia della nave, Istituto Geografico De Agostini S. p. A. - Novara - 1979.
10. **Lloyd Triestino** 1836-1986 dall'Adriatico al mondo, mostra del centocinquantesimo, Civico museo Revoltella, Trieste, 1986.
11. **Luetić Josip**, Pomorci i jedrenjaci Republike Dubrovačke, Zagreb, 1984.
12. **L. V.**, Kult mora i praznovjerice o moru, Pomorstvo, Rijeka, 1953, str. 79.
13. **Marine - Gestern**, Heute, Nachrichten aus dem Marienewesen, Mistelbach, 1985.
14. **Modeli naših brodova**, Čuvar Jadrana, Split, 1975.
15. **Pahor Miroslav**, Gabrijel Gruber ali ladjedelstvo - navtika - navigacija, Slovensko morje in zaledje št. 4, 1981, str. 11-40.
16. **Prikazivanje** morskih božanstava, Pomorstvo, Rijeka, 1971, str. 139.
17. **Randier Jean**, Nautical antiques for the collector, Milano, 1976, str. 183-186.
18. **Roggero Egisto**, Il mare nella scienza - nella vita - nella civiltà, Torino, 1928.
19. **Šišević Ivo**, Naše stare pulene, Pomorstvo, Rijeka, 1952, str. 163-165.